O‘RTA OSIYODA BAXSHICHILIK SAN’ATINING SHAKLLANISHI

A.A.Erejepov- *pedagogika panlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), docent*
Esjon baxshi nomidagi 1-sonli bolalar musiqa va san’at maktabi

Tayanch so‘zlar: baxchi, san‘at, ijrochi, usul, maktab, folklor, doston, tarix.
Ключевые слова: бахши, искусство, исполнитель, метод, школа, фольклор, эпос, история.
Key words: bakhshi, art, performer, method, school, folklore, epic, history.

Xalqimizning milliy o‘zligini, qadimiy tarixi va tilini, uning hayot tarzi, an’ana va urf-odatlarini o‘zida mujassam etadigan, umum-bashariy madaniyatning ajralmas qismi sifatida tan olingan baxshichilik san’ati mashhur baxshi-shoirlarimiz, folklorshunos olimlarimizning fidoyi mehnati, ijodiy tafakkuri bilan asrlardan asrlarga o‘tib kelmoqda.

Turk xalqlarida doston aytuvchilarni qadimda O‘zan (o‘zan, o‘zmoq-o‘zib ketmoq, oldinda boruvchi, aqlli shoir) deb yuritilgan[9]. Ozan (ozarb. Ozan) yoki O‘zan – turkiy xalqlar orasida shoir-qo‘shiqchi, hikoyachi. Ozanlar X-XI asrlardayoq yaratilgan. O‘zanlar (o‘zanlar) o‘g‘uz hikoyachilari va qo‘shiqchilari bo‘lib, o‘z hikoyalariga qopuz chalib jo‘r bo‘lib, o‘g‘uzlar orasida alohida ruhiy ta’sir o‘tkazgan. Mashhur O‘zan yodgorliklari qatoriga o‘g‘uzlarning «Qo‘rqut bobom kitobi» qahramonlik dostoni ham kiradi (bu dostonda bard «ozan» deb yuritiladi) [21]. Shuningdek, o‘zanlar qopuzda jo‘r bo‘lib «O‘g‘uzname» dan rivoyatlarni ijro etishdi [17], o‘g‘uz turklarining afsonaviy nasl-nasabi va ularning afsonaviy avlodi o‘g‘uz-kogon haqidagi epik yodgorlik. Deda Qo‘rqut, Dada Abbos, Dede Yodigyor, Dada Gasim, Dede Kerem kabi ozanlar tarixda ma’lum («dede» so‘zi o‘g‘uzlarda «ruhiy ota» ma’nosini bildirgan) [17]. XVII asrda o‘zonlar bir qancha sabablarga ko‘ra nihoyat tarixiy maydonni tark etishdi. Bunga sabab turk-o‘g‘uz jamiyatida islom dini va uning mafkurasi ta’sirining kuchayishi deb qaraladi. Muhtaram O‘zan Deda Yodigar va yosh ashug Dirili Gurbaniy o‘rtasidagi XVI asrda Ganjada bo‘lib o‘tgan va ashug g‘alabasiga sabab bo‘lgan tarixiy raqobatni qaysidir ma’noda ana shu siljishning timsoli sifatida ko‘rish mumkin [17].

Qadimgi O‘zan san’ati merosi o‘zbek, turk, ozarbayjon, turkman, qozoq, qirg‘iz, qaroqalpoq, uyg‘ur, xalq qo‘shiqchilari – (predshestvennikami) san’atiga umumiy asos solgan [6], [3]. «Islom entsiklopediyasi»da yozilishicha, «O‘zan» so‘zi «oz» fe’lidan kelib chiqqan bo‘lib, «oldinga o‘tmoq, musobaqada oldinga chiqmoq» ma’nosini bildiradi [22].

Bu atama XI asr turkiy olimi Mahmud al Qoshg‘ariy tomonidan «Divon lug‘at-at-turk» da allaqachon tasdiqlangan [22]. «O‘zan» atamasi Saljuqiylar davrida qo‘shinlarga hamroh bo‘lgan qo‘shiqchilarga nisbatan qo‘llanilgan.

XV asrda yashagan Anatoliyskiy turk shoiri o‘zini O‘zan deb atagan. Turkman tilida bu atama arxaik bo‘lib, uning o‘rniga baxshi (mashhur shoir) so‘zi qo‘yilgan [17]. Turk folklor tadqiqotchisi I.Bashgyoz [11], ba’zi tadqiqotchilar kabi turkiy «O‘zan» parfiya «gosan»idan kelib chiqqan deb hisoblaydilar [1].

Sovet olimi V.Gordelevskiy eski usmonli «O‘zan» shaklini tahlil qilar ekan, bu so‘z ham o‘zanlar instituti kabi armanlardan olingan qarzdir, deb hisoblaydi[13],[14],[5].

Bu fikrni turkiy til bo‘yicha mutaxassis, «Turkiy tillarning etimologik lug‘ati» muallifi Edvard Sevortyan[6], Sovet sharqshunosi Vladimir Minorskiy turkcha «qo‘shiqchi» ma’nosida «O‘zan» so‘zini mo‘g‘ul-turkiy uzanning (“hunar-mand”, “rassom”) keyingi taraqqiyotigina, deb hisoblagan. Shu bilan birga, Minorskiy Kichik Osiyoning ko‘plab qo‘shiqchilari armanlar bo‘lishi mumkinligini ta'kidladi, «lekin shunga qaramay, xalq qo‘shiqchilari instituti Markaziy Osiyo turklarida ko‘proq mashhur edi»[15].

Ozarbayjonda ozanlar (boshqa nomlari-shuara, dede, yanshag va boshqalar) ashuglarning salaflari bo‘lgan. Ashýg (ashık) (azerb. Aşıq, arm. Աշուղ [ashugh], pers. عاشیق [ashyq]) [12], – Ozarbayjon xalq qo‘shiqchisi, shoiri [2], va armanlar [18], Kavkazning boshqa xalqlari kabi. «Ashug» so‘zi arabcha bo‘lib, adabiyotda birinchi marta XVasrda paydo bo‘lib, qadimgi atamalar o‘rnini bosgan: armancha – gusan. Ozarbayjon musiqa an’anasida ashug sazda, shuningdek, balaban va daf musiqasi ostida[10], arman tilida tar, kemanchada hamrohlik qiladi[16]. «O‘zan» atamasi Saljuqiylar davrida qo‘shinlarga hamroh bo‘lgan qo‘shiqchilarga nisbatan qo‘llanilgan.

XV asrda yashagan Anatoliyskiy turk shoiri o‘zini «O‘zan» deb atagan. Turkman tilida bu atama arxaik bo‘lib, uning o‘rniga baxshi (mashhur shoir) so‘zi qo‘yilgan [22].

Baxshi (turk-bagsh, o‘zbek-baxshi, qoraqalpoq-baqsı, qozoq-baksi, qirg‘izda-bakchi) O‘rta Osiyo turkiy xalqlari orasida xalq qo‘shiqchisi, folklor ijrochisi, odatda bayramlarda chiqish qiladi. Baxshining ajralmas qismi dutor bo‘lib, uzun

bo‘yinli, ikki tor yoki neylon torli, noksimon rezonatorli torli cholg‘u asbobidir.

Baxshi tayyorlashning mavjud tizimida she’riy musobaqalarga salmoqli o‘rin berilgan. O‘rta Osiyo aholisining deyarli umumbashariy eski davrida baxshilar xalq musiqa va folklor an’analarining saqlovchilari bo‘lgan, shuningdek, mumtoz asarlarini tarqatgan.

Oshiq, ba’zi turkshunos (A.Nabiev, V.Radlov, M.Taxmasib) olimlarning fikriga ko‘ra «Oshiq» va «Ashula» (Oshila yedir, hazm qildir) so‘zlarining asosiy o‘zagi bir bo‘lib, qadimgi turkiy «Osh» oshilamoq, hazm qildirmoq, (o‘z fikrini, maqsadini, xoxishini), singdirmoq, ruhiyatini to‘yintirmoq degan ma’nolarni anglatadi [19].

Baxshi-mo‘g‘ulcha va buryatcha baxsha, bag‘sha-o‘qituvchi, Sanskritcha qalandar, darvesh, ustoz, ma’rifatchi [20]. Bizningcha baxshi so‘zining ma’rifatchi, ustoz ma’nolari arabcha oshiq-sevuvchi, yaxshi ko‘ruvchi ma’nolariga qaraganda yuqorida ta’riflangan oshiq, ya’ni oshilamoq, hazm qildirmoq (o‘z fikrini, maqsadini, xoxishini), singdirmoq, ruhiyatini to‘yintirmoq iborasiga ko‘proq hamohangdir. Professor A.Fitrat ta’rificha: «Turk musiqasining bizda qolg‘on eng burungi so‘zlari baxshi, o‘zan, qo‘biz so‘zlaridur. Baxshi so‘zining burungi ma’nosi el shoiri, cholg‘uvchisidir. El orasinda qo‘biz yo do‘mbra chalib dostonlar o‘qub yurgan kishilar shoir, cholg‘uchilar bor, biz shularg‘a baxshi deymiz. Holbuki Navoiy zamonida bu so‘z uyg‘urcha yozg‘on kotib ma’nosida ishlatilar edi. Ko‘pirlizodaning «Zich ilxon»i dan ko‘chirmasiga ko‘ra «Baxshilar har oyda uch kun parhez tutub ibodat qilarlar va belgili yemaklar erlar emish». Demak bular bir turli folchi avliyolar ma’nosida ishlatilgan bo‘ladir» [20].

Adabiyotlar

1. А.Амбарцумян. К проблеме этимологии некоторых слов в древнеармянском. IX международная конференция по армянскому языкознанию. СПб, 2012
2. Абасова Э. Ашуг // Музыкальная энциклопедия / под ред. Ю. В. Келдыша. — М.: Советская энциклопедия, Советский композитор, 1973
3. C. F. Albright. ʿĀŠEQ (англ.) // Encyclopædia Iranica. — 2011.
4. Э. А. Абасова. Азербайджанская музыка // А — Гонг. — М. : Советская энциклопедия : Советский композитор, 1973. — (Энциклопедии. Словари. [в 6 т.] / гл. ред. Ю. В. Келдыш ; 1973—1982, т. 1).
5. В. Д. Аракин. В. А. Гордлевский — исследователь тюркских языков. // Советская тюркология. — Академия наук. — Коммунист. — С. 71-73.
6. В.Э. Севортян О тюркских элементах "В русском этимиалогическом словаре" М.Фасмера Лексикографический сборник т.5 Изд-во иностранных и национальных словарей, 1962 стр-23
7. S. Baghirova. Anthology of Ashiq. — Maison des Cultures du Monde / Министерство культуры и туризма Азербайджанской Республики, 2008.
8. Anthology of Ashiq. — Maison des Cultures du Monde / Министерство культуры и туризма Азербайджанской Республики, 2008.
9. Жирмунский В. М. «Народный героический эпос». М-Л. Гос. Лит. Издательство. 1962 у.
10. J. During. Music of Azerbaijan (англ.) // Энциклопедия Ираника. 1988.
11. Basgoz, Ilhan. From Gosan to Ozan, Turcica 38, 2001. pp. 229-35
12. Большая советская энциклопедия 1990
13. В. А. Гордлевский. Избранные сочинения. — М.: Издательство восточной литературы, 1960. — Т. I. — С. 497.
14. В. А. Горделевский. Избранные сочинения: исторические работы. — Восточная литература, 1960. — С. 191-192.
15. В. А.Гордлевский. Издательство восточной литературы, 1960.
16. Ellen Koskoff. Armenian music. Ashugh // The Concise Garland Encyclopedia of World Music, Том 2. — Routledge, 2008. — Т. 2. — С. 1406.
17. The Encyclopaedia of Islam / Edited by C.E. Bosworth, E. van Donzel and W.P. Heinrichs and G. Lecomte. — Лейден, 1995. — Vol. VIII. — P. 163.
18. Народная музыка и инструменты//Армяне / Л.М. Варданян; А.Е. Саркисянц; Г.Г. Саркисян. — Москва: Наука, 2012. — С. 420—421. — 648 с.
19. Тахмасиб М.Г. «Азербайджанские народые дастаны» А.Д.Д.Баку 1965 г. Taxmasib M.G. “Azerbaydjanskiye narodnie dastani”, A.D.D. Baku 1965

20. Фитрат А. «Узбек классик мусиқаси ва унинг тарихи». «Фан». 1993 й. Fitrat A. “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi”. “Fan”. 1993 y.
21.H.B. Paksoy (англ.)рус.. Dastan Genre in Central Asia (англ.) // Essays on Central Asia.- 1999.- P. 84.
22. OZAN (англ.) // The Encyclopaedia of Islam / Edited by C.E. Bosworth, E. van Donzel and W.P. Heinrichs.

REZYUME. Baxshichilik san‘at maktablarining ijrochilik an‘analarining rivojlanishi va yoshlarni ma’naviy tarbiyalashdagi o‘rni.

РЕЗЮМЕ. Современное развитие исполнительских традиций бахши школ искусств и их роль в духовном воспитании молодежи.

SUMMARY. Modern development of the performing traditions of bakhshi art schools and their role in the spiritual education of youth.

UDK. 89; 217 (2023)

N.MUXAMMEDDINOVTÍŃ FORTEPIANO JANRÍNDAǴÍ «QOSÍQ HÁM OYÍN» SHÍǴARMASÍNDA KÓRKEM TALǴAMÍNÍŃ QÁLIPLESIWI

G.I.Xodjametova – *tariyx ilimleri kandidatı, professor*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

Tayanch so‘zlar: musiqa, fortepiano, madaniyat, san’at, musiqiy asar, pedagogik nazariyasi, badiiy obraz.

Ключевые слова: музыка, фортепиано, культура, искусство, музыкальное произведение, педагогическая теория, художественный образ.

Key words: music, piano, culture, art, musical work, pedagogical theory, art image.

Kompozitor Najimaddin Muxammeddinov Qaraqalpaqstan Respublikası mámleketlik gimniniń avtorı, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan kórkem óner ǵayratkeri, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan mámleketlik sıylıqlarınıń laureatı. Kompozitor N.Muxammeddinov 1937-jılı Taxtakópir rayonında tuwılǵan. 1971-jılı Almatı mámleketlik konservatoriyasınıń kompozitorlıq fakultetin professor E.Rahmadievtiń klasında pitkergen. 1977-1988-jılları Qaraqalpaqstan Respublikası kompozitorlar awqamınıń basqarma baslıǵı, 1986-1999-jılları Qaraqalpaqstan Respublikası mádeniyat isleri ministri, 1999-jıldan baslap Nókis mámleketlik kórkem óner kolledji direktorı, 2005-jıldan berli Qaraqalpaqstan Respublikası kompozitorlar awqamınıń baslıǵı lawazımında jumıs alıp barmaqta.

«Ájiniyaz» hám «Gúlayım» qaraqalpaq operaları, «Ayjamal» birinshi milliy baletiniń avtorı. Sonday-aq, «Qırq qız» 1 aktlı operası, skripka hám orkestr ushın koncert, 1 simfoniya, simfoniyalıq poema «Posqan el», 2 kantata, 2 xoreografiyalıq syuita, kameralıq saz ásbapları shıǵarmaları, «Jaslıq haqqında ballada», «Náreste haqqında ballada», (solist, skripka, violonchel hám fortepiano) kvarteti, 300 den aslam romans hám qosıqlar, «Baxıtlı bolıń balalarım», «Toǵız tońqıldaq hám bir sháńkildek», «Alpamıs» - 3 muzıkalı dramalar jazǵan. [1,90-91]

N.Muxammeddinov fortepianoǵa kishi formadaǵı miniatyuralardı jazadı. Ol prelyudiyalarda hám «Qosıq hám oyın» shıǵarmasında klassik ápiwayı eki hám úsh bólimli formalardan paydalanıp hám ápiwayı garmoniyalıq dúziliste qaraqalpaq melosın joǵaltpaǵan halda kórsetip bilgen. Bul shıǵarmadaǵı namalar qulaqqa jaǵımlı hám yadta qalarlıqtay temalardan dúzilgen.